

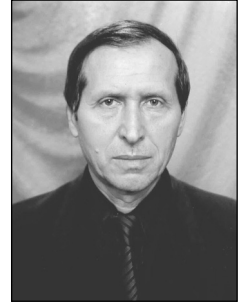

Віктор СУХОНОС,

декан юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», державний радник юстиції 3 класу, доктор юридичних наук, професор

Олександр ЗВІРКО,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України», старший радник юстиції, кандидат юридичних наук

МИСТЕЦТВО ОБВИНУВАЛЬНОЇ ПРОМОВИ ПРОКУРОРА

Ключові слова: обвинувальна промова прокурора; підтримання державного обвинувачення в суді; судові дебати.

Сучасний період розвитку України характеризується численними змінами, що відбуваються в економічному та соціальному житті держави, а також у її розбудові та ідеології. Вагомою складовою цих змін є проведення в Україні державно-правової, судової та інших реформ. Також доречно зазначити, що в рамках окреслених перетворень проводиться й реформування кримінальної юстиції, в тому числі органів прокуратури України. Разом із тим проведення задекларованих реформ не повинно призвести до зниження ефективності протидії злочинності і правопорушенням. Статистичні дані про роботу органів прокуратури свідчать, що підтримання державного обвинувачення в суді посідає чільне місце в діяльності прокурора. Тому питанням покращення діяльності прокуратури щодо підтримання державного обвинувачення в суді відповідно до п. 1 ст. 121 Конституції України треба приділяти першочергову увагу.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, який значно посилив принцип змагальності, обумовлює потребу вирішення прокуратурою невідкладного та надзвичайно складного завдання – підвищити рівень і якість підтримання державного обвинувачення до європейських стандартів. А це можливо лише за умови підготовки кваліфікованих та досвідчених кадрів державних обвинувачів відповідно до вимог, вироблених теорією та практикою. Проте

жоден закон, жоден нормативно-правовий акт (навіть чинний наказ Генерального прокурора України «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення» від 19 березня 2005 року №5гн) не містить вимог щодо змісту обвинувальної промови. Хоча в КПК України існує норма, в якій викладено вимоги до змісту вироку, однак не вказані мета і завдання обвинувальної промови, відсутні етичні та загальні вимоги до промовця і до самої промови. На нашу думку, це серйозна прогалина в чинному законодавстві, яку необхідно заповнити.

Обвинувальній промові прокурора присвячені фундаментальні праці видатних юристів минулого: П. Сергєйча («Мистецтво промови на суді»), А. Тимофєєва («Судове красномовство в Росії»), А.Ф. Коні, Ф.М. Плевако, М.М. Сперанського та інших.

Із сучасних українських учених і практиків проблему форми та змісту обвинувальної промови досліджували В.Д. Басай, Л.Р. Грицаєнко, Г.П. Середа, О.Б. Згурський, В.С. Зеленецький, В.П. Корж, С.В. Матієк, М.І. Мичко, А.М. Медвідь, В.В. Молдаван, В.Т. Нор, В.В. Сухонос, В.С. Якимчук та інші, із російських учених – С.С. Алексєєва, В.І. Басков, І.Ф. Демидов, В.М. Додонов, В.М. Галузо, О.М. Касьянова, І.І. Мельников, І.Д. Перлов, Г.Д. Побігайло та інші.

Колективом учених Національної академії прокуратури України у 2010 році підготовлено

навчальний посібник «Підтримання прокурором державного обвинувачення», де викладено психологічний аспект та надано методичні рекомендації щодо підготовки та проголошення прокурором обвинувальної промови в судових дебатах (автори відповідних розділів С.М. Малихіна, Н.В. Пономарьова) [1].

Змісту обвинувальної промови прокурора, вербальним та невербальним засобам її проголошення присвячені статті Л. Дадерко: «Культура і стиль обвинувальної промови прокурора» [2] та «Зміст і структура обвинувальної промови прокурора» [3].

Зазначені автори у своїх працях висвітлюють окремі питання методики та техніки підготовки прокурорів до судових дебатів. Але в них бракує комплексного підходу до наукового дослідження проблеми державного обвинувачення з урахуванням правових і соціально-політичних реалій, які склалися останнім часом в Україні. Деякі з викладених положень потребують оновлення у зв'язку з прийняттям нового КПК України.

Метою цієї статті є вироблення наукових рекомендацій стосовно змісту, структури та вимог до обвинувальної промови прокурора та його поведінки під час підтримання ним державного обвинувачення у суді в реаліях правової реформи, що триває в Україні.

Навряд чи можна поставити під сумнів твердження, що грамотна обвинувальна промова прокурора – запорука встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі, а судові дебати це кульмінація змагального процесу, завершальний етап підтримання державного обвинувачення в суді.

Мистецтво судової риторики – найвищий ступінь професійної майстерності прокурора – державного обвинувача, що найбільш виразно проявляється в обвинувальній промові. Без сумніву, це справа нелегка і непроста, потребує концентрації внутрішніх сил, напруги інтелектуальних та вольових здібностей прокурора, спеціальної підготовки, ґрунтовних знань у галузі юриспруденції, володіння мовою та арсеналом засобів судової риторики, чималого практичного досвіду, загальної та професійної культури, широкої ерудиції промовця.

З наукової точки зору виступ прокурора у суді з обвинувальною промовою можна розглядати різнобічно. Ця його діяльність за своєю природою має складний правовий і соціальний характер. Вона містить такі основні складові, як доказування (логічний, аналітичний аспекти), етичний

та психологічний компоненти, комунікативний, правовий (юридичний аналіз) та мовний аспекти. Іншими словами, це розумова, аналітична і мовна діяльність прокурора на заключному етапі судового дослідження доказів, спрямована на доведення вини підсудного перед судом.

Мета обвинувальної промови – довести вини і переконати суд у винуватості підсудного, усунути будь-які сумніви у доведеності вини [4].

Завдання державного обвинувача на стадії виступу з обвинувальною промовою, на нашу думку, полягають у наступному:

1) надати належну оцінку дослідженим у суді доказам відповідно до вимог ст. 94 КПК України 2012 року;

2) висловити міркування від імені державного обвинувача з приводу предмета доказування, обвинувачення, висунутого в обвинувальному акті, питань, що вирішуються судом при ухваленні вироку (статті 91, 291, 368 КПК України 2012 року);

3) здійснити вплив на формування внутрішнього переконання судді (суддів) у доведеності обвинувачення;

4) здійснити попереджувальний (виховний) вплив на самого підсудного (підсудних), присутніх у залі суду, всіх осіб, які слухають його виступ по радіо або телебаченню.

З нами можна погоджуватися або ні, однак треба розуміти, що прокурор, публічно звинувачуючи злочинців, висуваючи та обґрунтовуючи вимоги щодо їх покарання, в кожному своєму виступі на судовому процесі водночас виконує важливу і відповідальну функцію – попередження злочинності, оскільки сприяє формуванню в свідомості присутніх у залі суду поваги до закону і суду, пропагує ідею верховенства права.

Предмет доказування, окреслений в ст. 64 КПК України 1960 року (ст. 91 КПК України 2012 року), обумовлює і його межі. Вихід за межі доказування логічно допустити лише у виняткових випадках, коли, наприклад, очевидна причетність до злочину інших осіб, стосовно яких обвинувачення не було висунуте, підсудним у суді заявлено алібі, тобто стосовно фактів, що потребують дослідження у суді та прийняття відповідного процесуального рішення.

Що стосується оцінки доказів, то прокурор, задля чіткого висловлення своєї позиції, на наш погляд, має право допустити незначне відхилення від предмета розгляду, аби потім бути правильно зрозумілим слухачами, щоб після його виступу не залишалось непорозуміння та неяс-

ності, щоб у свідомості суду та інших слухачів як головне відклалося саме те, про що говорив державний обвинувач. Цю особливість судової промови краще визначали промовці минулого. Так, А.Ф. Коні писав: «У прагненні до того, що видається правильним, найглибша думка має поєднуватися з найпростішим словом ... на суді слід говорити все, що потрібно і тільки те, що потрібно, і навчитися, що краще нічого не сказати, ніж сказати нічого» [5, 425].

Головним питанням обвинувачення безумовно є подія і винуватість конкретної особи у вчиненні конкретного злочину. Промовцю слід приділити основну увагу у своєму виступі.

На нашу думку, обов'язковими структурними елементами промови, які треба закріпити законодавчо, мають бути три її частини: вступна, мотивувальна та резолютивна.

У вступній частині:

- зазначається, яка особа та у яких злочинах обвинувачується;
- дається суспільна оцінка скоєного злочину;
- визначається «фабула кримінальної справи», тобто дається характеристика фактичних її обставин, встановлених під час кримінального провадження і викладених в обвинувальному акті.

У мотивувальній частині:

- наводяться фактичні обставини справи, що знайшли підтвердження в суді;
- проводиться оцінка кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупності доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття процесуального рішення відповідно до ст. 94 КПК України 2012 року;
- висвітлюється питання юридичної кваліфікації злочину;
- дається характеристика особи винуватого;
- вказуються обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність;
- наводяться мотиви призначення виду та розміру покарання;
- мотивується розмір та порядок відшкодування збитків.

У резолютивній частині:

- наводяться вимоги прокурора стосовно визнання винним за відповідною нормою КК України щодо покарання та відшкодування шкоди, завданої злочинцем;
- інші міркування прокурора, передбачені ст. 368 КПК України 2012 року.

При цьому необхідно зауважити, що співвідношення зазначених елементів, їх місце в схемі обви-

нувальної промови можуть змінюватися залежно від конкретних обставин кримінальної справи.

Комунікативний аспект промови (процес доведення до відома суддів, інших осіб змісту обвинувальної промови) забезпечується за допомогою вербальних та невербальних засобів, якими повинен володіти промовець. З огляду на це основними вимогами до обвинувальної промови мають бути її ясність та зрозумілість.

Ще у минулому столітті П. Сергеїч (П.С. Пороховщиків) зазначав: «Потрібна зрозуміла мова; в суді потрібна незвичайна виняткова ясність», тому «не так говоріть, щоб міг зрозуміти, а так, щоб не міг не зрозуміти Вас суддя» [6, 17]. Отож варто погодитися з М.І. Калініним, що після промови прокурора «всі присутні у судовому залі розібралися у справі і зрозуміли законність винесеного судом рішення» [7].

Узагальнюючи думки теоретиків, досвід практиків, загальні вимоги до обвинувальної промови прокурора можна викласти таким чином: чіткість, логічність, переконливість, ясність, зрозумілість для широкого загалу, юридична та мовна грамотність, етична витриманість, політична нейтральність.

Загальні вимоги до промовця – державного обвинувача: охайний зовнішній вигляд (формений одяг), культура поведінки, нормальна дикція, об'єктивність і неупередженість в оцінці доказів (судженнях). Бути неупередженим та об'єктивним, незважаючи на тиск суспільної думки, потерпілих, засобів масової інформації, представників влади, політичних сил – це веління совісті та часу.

Не менш важливе значення має етичний аспект обвинувальної промови. Досить сказати, що етичною основою судових дебатів виступає повага до учасників судового розгляду, їх процесуальних прав. Для дотримання цього принципу прокурор повинен уникати необ'єктивності, перебільшення (гіпербол), образ, принижень, лайливих слів, погроз, недоречних порівнянь, пишномовності, латинізмів, не допускати граматичних та лексичних помилок, правильно вимовляти слова, досконало володіти мовою судочинства. Вважаємо, що етичні вимоги до поведінки державного обвинувача слід викласти у галузевому наказі Генерального прокурора України та продублювати у Кодексі поведінки прокурора, затвердженому всеукраїнською конференцією прокурорів.

Серйозну етичну проблему становить так званий обвинувальний ухил у діяльності державного обвинувача. Чим керується прокурор у де-

батах? Власним внутрішнім переконанням чи вказівкою свого керівника відстояти честь мундира, за будь-яку ціну домогтися засудження підсудного? Останній підхід не тільки глибоко неетичний, а й завідомо незаконний, тому не може бути використаний в діяльності прокурора.

Інколи головуєчий під час судових дебатів робить зауваження стороні щодо тривалості промови або відхилення від предмета розгляду. У ч. 4 ст. 318 КПК України 1960 року прямо зазначено, що «суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Головуючий зупиняє учасників судових дебатів лише в тих випадках, коли вони в промовах виходять за межі розглядуваної справи». У ч. 6 ст. 364 КПК України 2012 року збереглася заборона суду обмежувати тривалість судових дебатів, але, якщо учасник дебатів після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, головуєчий має право зупинити його виступ і надати слово іншому учаснику дебатів. Фактично таким чином головуєчий може позбавити обвинувача або захисника можливості виконати свою процесуальну функцію обвинувачення чи захисту, при цьому порушується принцип змагальності. На наш погляд, це недопустимо. Виходом із такої ситуації може стати заміна учасника дебатів, який злісно порушує порядок їх проведення. Зрозуміло, такий захід не може бути застосований до підсудного, який узяв захист своїх інтересів на себе.

Певними особливостями відрізняється психологічний аспект судової промови. Судові дебати складаються із публічних промов, звернених передусім до суду, а потім до всіх учасників і присутніх у залі суду. З одного боку, особлива процесуальна регламентованість (форма), змагальний характер дебатів, наявність певної аудиторії, тягар відповідальності за правильність своєї позиції позначаються на психічному та емоційному стані державного обвинувача, з другого боку, обвинувач певною мірою психологічно впливає на внутрішнє переконання слухачів.

Вибір психологічних засобів переконання залежить від того, яка аудиторія зібралася у залі суду, а також від складу суду та складності справи. Присяжні зазвичай більш емоційно вразливі, ніж професійні судді, що необхідно враховувати прокурору при побудові своєї промови. Але обвинувачу не слід добиватися засудження та суворої міри покарання шляхом збурення у присяжних почуття ненависті та помсти щодо підсудного.

На нашу думку, чітке дотримання всіх зазначених вище вимог забезпечить єдність змісту, культури і стилю обвинувальної промови, а отже, й належний професійний рівень підтримання державного обвинувачення.

Тут буде доречно згадати багату історію риторики в Російській імперії, що дає змогу говорити про судову риторику як мистецтво володіння переконливим і дієвим словом [8, 136]. Характерно, що в ті часи питання правил побудови промови і навчання риториці не могли не порушуватися, існував відповідний стиль поклоніння перед могутністю і силою слова. І стиль цей багато в чому пов'язується з проникненням на Русь християнства та його книжної культури [8, 164]. Якщо звернутися до сивої давнини, то виявиться, що першим варіантом риторики був підручник, складений митрополитом Макарієм, де підкреслювалась особлива роль слова, яке «ділам придає і прибавляє сили» [8, 175].

Звертаємо увагу на ті ментальні ознаки, що характеризують ставлення суспільства того часу до суду: «Суд есть изыскание кривого и неправого, конец сего есть правда» [8, 176]. Як бачимо, зміст такої риторики – це практичні настанови, її філософська сутність у християнській догматиці і моральності, її ціль виховання людини в душі поваги до закону. Сьогодні для нас, як ніколи, важливо зберегти і розвинути ці традиції.

Зазначену вище структуру обвинувальної промови необхідно закріпити в окремій статті КПК України, наприклад в ст. 364-1 «Зміст обвинувальної промови». Особливою частиною варто встановити заборону на висловлювання в обвинувальній промові, що принижують честь та гідність, виражають неповагу до інших осіб.

У галузевому наказі Генерального прокурора України, крім організаційних питань, доцільно передбачити також загальні вимоги як до змісту обвинувальної промови, так і до самих державних обвинувачів у напрямках, окреслених нами в цій статті.

Вважаємо за доцільне встановити на законодавчому рівні в новому Законі України «Про прокуратуру» спеціальні вимоги до професійної підготовки прокурорів – державних обвинувачів, спеціальну процедуру їх навчання, підвищення кваліфікації та атестації. Бажано приймати на прокурорські посади, пов'язані з підтриманням державного обвинувачення, за конкурсом з наступним стажуванням у відповідному структурному відділі прокуратури обласного рівня на строк не менше півроку. Конкурсний відбір проводити

на знання державної мови, методики підтримання обвинувачення та судової риторики. Підтримання державного обвинувачення у суді присяжних доручати прокурорам, які мають відповідний стаж не менше трьох років.

На наше глибоке переконання, названі заходи будуть сприяти приведенню рівня та якості державного обвинувачення у відповідність із вимогами часу.

Список використаних джерел:

1. Підтримання прокурором державного обвинувачення [Грицаєнко Л.Р. (кер. авт. кол.), Середа Г.П., Якимчук М.К. (та ін.); за заг. ред. Г.П. Середи. – К.: Юридична думка, 2010. – 656 с.
2. Дадерко Л. Культура і стиль обвинувальної промови прокурора / Л. Дадерко // Право України. – 2000. – №11. – С. 46–50.
3. Дадерко Л. Зміст і структура обвинувальної промови прокурора / Л. Дадерко // Право України. – 2002. – №12. – С. 45–49.
4. Сухонос В. В. Промови у кримінальному судочинстві, їх форма та зміст / В. В. Сухонос // Правовий вісник УАБС. – 2011. – №2(5). – С. 115–119.
5. Кони А. Ф. На жизненном пути / А. Ф. Кони. – М., 1912. – Т. 2. – 800 с.
6. Сергеич П. (Пороховщиков П. С.). Искусство речи на суде / П. Сергеич. – М.: Юридическая литература, 1960. – 384 с.
7. История советской прокуратуры в важнейших документах. – М.: Госюриздат, 1947. – 543 с.
8. Касьянова О. М. Судебное красноречие: исторический аспект / О. М. Касьянова. – Оренбург: Пресса, 2005. – 243 с.

Віктор СУХОНОС, Олександр ЗВІРКО

**МИСТЕЦТВО ОБВИНУВАЛЬНОЇ ПРОМОВИ
ПРОКУРОРА**

Резюме

Статтю присвячено вивченню змісту обвинувальної промови прокурора, обґрунтуванню вимог до самої промови та порядку проголошення її державним обвинувачем. Автори пропонують внести відповідні доповнення до КПК України та до галузевого наказу ГПУ.

Віктор СУХОНОС, Олександр ЗВІРКО

**ИСКУССТВО ОБВИНТЕЛЬНОЙ РЕЧИ
ПРОКУРОРА**

Резюме

Статья посвящена изучению содержания обвинительной речи прокурора, обоснованию требований к самой речи, а также порядку ее произнесения государственным обвинителем. Авторы предлагают внести соответствующие дополнения в УПК Украины и отраслевой приказ ГПУ.

Viktor SUKHONOS, Oleksandr ZVIRKO

**THE ART OF PROSECUTOR'S ACCUSATION SPEECH
IN COURT**

Summary

The article deals with the analysis of prosecutor's accusation speech in court, general requirements to the speech and the way of its uttering by a prosecutor. The authors propose corresponding amendments to Criminal Procedure Code and GPU branch order.